

A hamis mítoszok városa

Az 1930-as évek közepén a szociográfus Szabó Zoltán Salgótarjánba érkezvén, először a Salgó csúcsát látta, aztán a markonyi aligvárost, a telepek füzérét, a gyárkéményeket. A Salgó csúcsát most legfeljebb avatott szemmel venni észre azonnal; az látja, aki egyébként is tudja, hol keresse. Mert a láthatárt nem csak gyárkémények, de toronyházak is lezárják.

A mai utas, jöjjön vonaton, vagy autón, először a forradalmi hagyományokat és az ipari munkásságot jelképező valamit (térplasztikát? totemoszlopot?) látja jobbra, az út mentén, továbbá a bádögembert balra fenn az ormon. Azt a partizánemlékművet, amiről egy kritikus azt írta, hogy ha valaki felrobbantja, annak nem politikai, sokkal inkább esztétikai okai lesznek. A szobor még áll, s él a politika is, amelyik a talapzatához szegzi az erdőből kilépő, messzire ragyogó géppisztolyos férfiút, a PARTIZÁNT, így, csupa nagybetűvel.

Hogy szebb-e a mai város, avagy csúnyább, mint a régi volt, nem tudom. A régit nem ismertem, s így nem állhatok azok közé, akik azt mondják: mindent azért nem kellett volna lebontani. Nem tudom: kizárólag városépítészeti szempontok döntöttek annak idején? Vagy működött a régít teljesen lerombolva újat alkotni akaró bolsevista buzgalom? Ami biztos: ránézvén városnak látszik a település, nem is csúnyának (igaz, ízlés kérdése ez), hiszen a természetes kulissza, a táj, gyönyörű, a mesterséges látványt pedig jó építészek tervezték. S, ha zsúfolt is a belváros, kézenfekvő a mentség: ez a település a völgybe szorult; nem egyéb egyetlen főutcánál, ami olyan mint a *halgerinc*; a város nem más, mint maga a központ, s csak látszólag csatlakozik a főútra fűzött negyedekhez. Hiszen hiába tartozik közigazgatásilag Salgótarjánhoz Zagyvapálfalva, Somoskőújfalu, Baglyasalja, mert – miként történelmileg is volt –, megannyi különálló település mindegyik.

Salgótarján nem lett, Salgótarjánt csinálták. Korántsem csak építészeti szempontból igaz ez. Ez a város nem született, hogy aztán felnötté cseperedjék, mint a természet rendje diktálja, hacsak betegség, halál nem avatkozik közbe. Nagyra nőtt, csontjai erősek voltak, úgy nézett ki, mint egy felnött, hát kinevezték várossá, megyeszékhellyé tették. Aligha akad – talán nincs is – megyeszékhelye ez országnak, amely kevesebb mint harminc esztendő alatt, frissen avatott városból (1922) megyeszékhellyé avanzsált (1950) volna.

Hiába azonban minden: Salgótarján még nem igazi város, nem valódi megyeszékhely. A test él, lélegzik, de hiányzik a felnött lélek. Csak látzat, hamis mítosz ez a város, állelegendák szülőhelye. A középkorban

volt mondás szerint: a városi levegő (levégő???) szabaddá tesz. Ma és itt, ez bizonyosan nem igaz.

×

Ebbe a városba szinte mindenki jött. Ha ezt tette, csakis a megélhetésért tette. A szellemiség, a szépség, a múlt, a hagyományok alig vonzhattak valakit. Kevesen mondhatják, hogy generációk óta itt élnek, hogy lokálpatrióták, hogy már a nagyapjuk is... Ez a magyar vadnyugat volt, ahová nem az arany és nem az olaj, hanem a szén, majd az acél és az üveg hozta (úzte?) az embereket szerte az országból és Közép-Európából, s honét ki tehetette ki is rajzott, ha már nem volt munka. Ma sincs másként. Alig akad az országban még egy ilyen megyeszékhely, melynek lakossága lassan, de biztosan csökken.

„Polgárság Salgótarjánban nincs – írta Szabó Zoltán, a 30-as évek végén –, nem is lehet. Tarján egy csapásra vált földesurak községéből ipari vállalatok üzemévé és a közbeeső időben polgárság kifejlődésére nem volt alkalom. Annál is inkább, mert Salgótarján ekképp egyik uraság alól a másik uraság alá került, a földesúri uralom csebréből a kapitalista oligarchák vedrébe.” Polgárok persze voltak itt, a szó minden értelmében, csak polgárság nem volt, miként hiába él itt (szükséges rosszként!) sok értelmiségi, ha *nincs a városnak értelmisége*, ha hivatalból ma sem szeretik őket, akkor semmiképp, ha a rajzasztalon, a katedrán, a rendelőn, a szerkesztőségen próbál túlnézni bármelyikük. Ennek az értelmiségnek (jobb híján használjuk e fogalmat) a lényege hiányzik: a kisugárzás képessége. Ma is lappang az az értelmiségellenes hangulat, amit a hatalom teremtett az 1945 utáni évtizedek alatt, ami ugyan országos volt, de itt hatványozott erővel jelentkezett, s ezért nem véletlen, hogy 1957 elején Kádár Jánosnak Salgótarjánban kellett kinyilvánítania, hogy hiba lenne az „ellenforradalomért” csakis őket kínpadra vonni. (S, ha már az értelmiségnél tartunk: beszédes az a tény, hogy a diplomások zöme, a statisztika bizonyossága szerint, csupán főiskolát végzett, sokan ráadásul csak levelezőin.)

A város fekvésében sem alkalmas arra, hogy a régió valódi központja legyen. Kilométerekben mérve ugyan nincs messze a főváros és nincs messze az ország sem (kicsi ez az ország), ám mégis fényévyire van ide minden, hiszen egy szál köldökszínóron, egyetlen úton kötődik Budapesthez és az országhoz. Délre még csak volna kapcsolat, de Keletre és Nyugatra már alig. Északon pedig, itt a határ.

Polgárság, szellemiség nélkül, sugaras utak híján, Salgótarján nem város; ipari és közigazgatási centrum csupán. Ipari központtá lett, *közigazgatásivá, pedig tették*. Funkciói és lakossága révén város, de *lényegében*, nem az. Valaha gyári telepek, „birodalmak” voltak itt: a rimai, a bányai, az üveggyári és a Hirsch-gyári. Egymás mellett, de nem együtt éltek. Több, elszigetelt város volt a városban. Ma ez így már nem mondható el. Ma Salgótarján egésze van elzárva – az országtól.

Salgótarján lombikbébi. Tervezőasztalon, méricskélés, adagolás után született, szellemiségét pedig ráerőszakolták. Itt a mítoszt teremtették, a legendák nem maguktól keltek, hanem kiagyalták, terjesztették, kötelező tananyaggá tették őket. A hagyomány nem kialakult, hanem csinálták azt. Természetesen szocialista (helyesebben, bolsevik) hagyományt csináltak, munkásmozgalmit, osztályharcosat.

Nem mintha nem lett volna munkásmozgalom. Ahol ipar van, szervezett munkásság van, ott mozgalom is van. Csak nem egyfajta, csak nem kizárólag kommunista. Tarjában a kommunistáknál erősebbek voltak a szociáldemokraták, virultak a keresztény szocialisták, s nem volt idegen a nyilaskeresztes mozgalom sem. Ám arról, hogy itt nem csak kommunisták voltak, már amikor és már amennyien voltak, mindmáig *pszt*: egy szót sem. Nem illik a mítoszba. Mert itt sokáig úgy tudták, hogy Rákosi maga vezette 1919-ben győzelemre a vörösöket, s itt olyan nagyszerű emberek működtek, mint Pothornik József, Brattyó János, Jakab Sándor, Palócz Imre, mert itt partizánok voltak, itt Nógrádi Sándor volt, itt csak és kizárólag a legvörösebb munkásmozgalom volt.

Tegyünk csak egy sétát, olvassuk az utcatáblákat, cégereket, nézzük meg a szobrokat. A mozi neve: November 7., előtte a múzeum névadójának, Nógrádi Sándornak a szobra látható. A könyvesbolt ugyancsak Nógrádi Sándor. A főtéren (Tanácsköztársaság tér) 1919-es emlékmű áll, a bányamúzeumot Pothornik Józsefről nevezték el, arról az emberről, aki a bolsevikbe oltott kényúr mintapéldánya volt. Az egyik tér Brattyó Jánost örökítette meg, azt a tarjáni képviselőt, akiről választói jószerezt azt sem tudták, hogyan néz ki. Egy másik teret Leninről kereszteltek el, (Vigyázat: nem Brattyóval azonos kvalitás!) A művelődési központ József Attila nevet viseli, de nem a költőt. S, mindezek fölött a partizánszobor uralkodik.

A találmányra kiválasztott ötvenhárom utcanévből harminchat a baloldali, a munkásmozgalmi múltat akarja elfogadtatni: hét bölcsőde található a telefonkönyvben, s van közöttük Gorkijról, Zójáról, József Attiláról, Ságvári Endréről elkeresztelt; a neves iskolákra Gagarint, Stromfeldet, Szalvai Mihályt, Táncsicsot írtunk. Félreértés ne essék: a névadók jó néhányan nagyszerű, igazi történelmi személyiség volt, ám kiválogatásukkor csakis egyetlen szempont döntött: a „haladó hagyomány”. – Arról még nem is beszéltünk, hogy a közeli Kazáron, dacolva az idők szelével, Sztálin út és Rákosi Mátvás utca is van.

Salgótarján olyan város, ahol körül néznek, mielőtt gratulálnak az emberek; ahol a tekintélyes orvos is kihívja a postáról az újságírókat, mert ott sokan vannak, az utcán pedig sebesen szétpillant, s csak aztán szorít kezét vele; olyan város, ahol még esztendeje is kitiltottak (volna) hetilapot, mert az első titkárt „bántalmazta”, olyan város, ahol nem csak a fenyegetés névtelen, de sokszor az elismerés is. Salgótarján még mindig a *félelem városa*, a letagadott, meghamisított múlt városa, ahol cinikusan hallgattak a hivatalosak egészen napjainkig az ország 1945. utáni talán legnagyobb vérengzéséről: 1956. december 8-ról, ahol az akkori tragédiáról csak lefüggönyözött szobában beszéltek az emberek a legközelebbi múltig, nem csak azok akik átélték, azok is, akik csak hallottak róla; itt hősök lehettek a gyilkosok és gazemberek az áldozatok. S, ha oldódnak is a görcsök, ez a város még mindig a félelem városa, ahol a rádió csakis tényeket közlő tudósítóját valakik névtelenül megöléssel fenyegetik, holott a rádiós mindössze a kötelességét teljesíti. A „*fortélyos félelem*” városa ez, József Attilával szólván.

Olvassom Szabó Zoltánt: „A magyar áldemokráciának, mely a nemesek születési előjogon alapuló egymásközi *demokráciáját* a középosztálybeliek

nem születési jogon alapuló, de szintén egymásközi *demokráciájával* vélte fölcserélhetőnek, egyik legnagyobb bűne az, hogy a vidéki értelmiségnek a kormánypolitika szolgálatát hivatali kötelességgé tette. Ezzel e réteg politikai erkölcsstudatát teljesen szétbontotta és politikai kérlakiságra kényszerítette. Politikai gondolkodásának függetlenségét nem kötötték meg, mert nem köthették meg. De politikai viselkedését megkötötték. Ez a *politikai erkölcs híján való helyzet* (kiemelés S. Z.) teljesen demoralizáló hatással volt, megakadályozta bennük a politikai műveltség kifejlődését.”

A helyzet – lényegében – változatlan. Nem kell más tenni, csak néhány fogalmat (nemes, középosztály) átértékelni, korszerűvé tenni, s látjuk, mi sem változott jó ötven esztendeje. Ma a „kemény mag”, az apparátusok „egymásközi *demokráciája*” lép át a többség feje felett. Nem csak itt persze, de Salgótarjában különösen. Mert se demokrácia, se politikai kultúra, még annyi sem, amennyi az ország egyre több pontján azért fellelhető. S, ha ez igaz, márpedig igaz, annak legfőbb oka – nem lehet eléggé hangsúlyozni –, hogy itt sosem volt polgárság, hogy nincs értelmiség, hogy itt jobbára, a szó klasszikus értelmében vett, valójában kizsákmányolt bér-munkások éltek és élnek. A verejtékes munkát végzők, a kiszolgáltatottak, a hamis tudatúak, hiszen itt sokan még ma is tudni vélik, hogy uralmon vannak, hogy az uralkodó (munkás)osztály tagjai. Holott egy percig sem voltak azok. Ha itt mindig is a bánya – az ipar – határozott meg mindent, akkor ez ma hatványozottan igaz; a bánya halódik, a helyi ipar java része levegő után kapkod. Ember legyen hát a talpán, aki megmondja merre van a kiút. Még tervekről sem igen hallani; csak szólamok vannak, elképzelések, melyekről senki sem tudja, hol is vannak hozzájuk az alapok.

Salgótarjában mindenki puritán. A munkás valóban az, a vezetők pedig úgy tesznek, mintha azok lennének. A munkások számára a múlt, többnyire valóban nehéz volt, így sokaknak a pusztta tény, hogy a körülmények civilizáltabbak lettek, hogy a világ (alighanem rendszertől függetlenül) itt is haladt előre, már önmagában elég. S, ha van hol lakni (már akinek van), ha van mit enni (ma még), már elégséges, mert senki sem mondta el, hogy Európát nézvést sokkal lentebb vagyunk, mint voltunk valaha is. Ez persze nem csak Salgótarján; ez Magyarország és ez Közép-Kelet-Európa. A munkások tehát tényleg puritánok, nem is lehetnek mások; a vezetőknél azonban csak látszat mindez. Igaz, többük lakása nem jobb, esetleg nagyobb, mint a lakótelepi átlag, ám vadászházak, „oktatási” központok, szaunák, különoszobák, különkocszmák, panamák és villámgyors rokkantositások teszik elviselhetővé az életüket. Ismerem valamelyest az országot, éltem másutt is, de ilyen álpuritán vezetőkkel kevés helyen találkoztam.

Furcsa itt a helyzet. A megye az ország legkisebb megyéje, jelentősége hanyatlik, iparszerkezete rossz (természetesen nem csak a helyiek hibájából) és mégis, ha a város és főleg a megye némely vezetőit hallgatjuk, néha még azt hihetnénk: az ország egyik gazdaságilag és politikailag meghatározó helyén élünk. A szemlélet – persze ez sem nógrádi sajátosság csu-

pán – félfeudális. Itt, ha a megyei pártot, annak valamelyik vezetőjét bírálja valaki (ami csakis kívülről lehetséges ma még), az nem „x” ellen emel kifogást, hanem a megyét bántja. L'état c'est moi – az állam én vagyok. Az önkényuralom eme jellemző megfogalmazását XIV. Lajosnak tulajdonítják. „A megye én vagyok” – mondják itt évtizedek óta.

×

Nyár van, augusztus eleje, meleg vasárnap. Felsétálok a Salgóra; csendes az út, hűs az erdő. Lenézek a városra, látom kockaházak rendjét; *a rendet*, a talán nem mindörökre való *lerendezettséget*.

